

Ціборовський О. М. На варті здоров'я: Історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні. – К.: Факт, 2010. – 430 с.: іл. Вихід з друку монографії О. М. Ціборовського (45,4 ум.-друк. арк.), присвяченої історії становлення і розвитку соціальної медицини та охорони громадського здоров'я в Україні, став помітною подією у медичному світі України. Провідний науковий співробітник Українського інституту стратегічних досліджень МОЗ України, висококваліфікований і досвідчений фахівець із соціальної медицини та організації охорони здоров'я, який має науковий стаж понад 45 років праці в цій галузі медичної науки, а нині очолює сектор історії медицини, на основі власного досвіду та аналізу понад 1300 друкованих і архівних джерел показав тернистий шлях становлення соціальної медицини як теоретичної основи охорони громадського здоров'я, починаючи з її витоків у стихійній та емпіричній профілактиці і гігієні стародавніх часів і закінчуючи сьогоденням. Ми вважаємо особливо цінним, що історія соціальної медицини описана в тісному зв'язку із загальною історією України, історією української культури й освіти, а також з історією світової медицини.

Метою автора було визначити витoki і джерела формування та поширення соціально-медичних ідей, дослідити умови становлення й утвердження соціальної медицини як наукової дисципліни і предмета викладання та її ролі у формуванні і розвитку охорони громадського здоров'я в Україні, висвітлити роль українських лікарів і вчених у розвитку цих галузей медичної науки і практики. Для цього він провів пошук, виявив і проаналізував великий обсяг друкованих і архівних матеріалів, у тому числі з донедавна закритих архівів Української Народної Республіки і Української Держави за часів гетьмана Павла Скоропадського, обґрунтував методологію і методику вивчення історії соціальної медицини.

О. М. Ціборовський показав, що причинами виникнення і розвитку соціальної медицини як науки про громадське здоров'я та заходи щодо його збереження і зміцнення були необхідність в організації та проведенні масових профілактичних, насамперед протиепідемічних, заходів, потреби військової медицини, зумовлені масовим травматизмом під час воєн, необхідність підвищення якості медичної допомоги шляхом удосконалення медичної освіти, створення умов для використання новітніх ефективних методів діагностики і лікування, забезпечення доступною, кваліфікованою медичною допомогою всіх, навіть найбідніших, прошарків населення, розвиток медичної науки та її диференціація з виділенням гігієнічних дисциплін. Він довів, що поняття «соціальна медицина» як визначення науки про громадське здоров'я і соціальні проблеми медицини сформувалось у процесі розвитку і диференціації медичної науки та профілактики, зокрема їх профілактичного розділу. Воно охоплює та інтегрує поняття соціальної патології, соціальної діагностики, соціальної профілактики і соціальної терапії, тобто включає медичну соціологію та епідеміологію, демографічну і медичну статистику, соціальну гігієну та організацію охорони здоров'я, в тому числі питання управління і економіки. На різних етапах становлення і розвитку цієї дисципліни, залежно від стану знань, визначення проблем і шляхів їх вирішення, її назви змінювались, а такі, як «громадська медицина» і «соціальна гігієна», часом розглядались як синоніми сучасного визначення.

У монографії наведено факти, які свідчать, що політичні та соціально-економічні умови, що склалися в Україні XVI–XVIII ст. (національне відродження в процесі боротьби з релігійно-національними утисками, самоврядування міст за магдебурзьким правом, виникнення козацтва, визвольна війна і створення козацької держави під керівництвом Богдана Хмельницького, відкритість для євро-

пейських впливів), сприяли створенню широкої мережі братських і парафіяльних шкіл, які пропагували початкову освіту серед широких народних мас, освітньо-культурній діяльності Острозької, Замойської і особливо Києво-Могилянської академій, а потім Чернігівського, Переяславського і Харківського колегіумів, в яких слухачі могли отримати ґрунтовну середню та засади вищої освіти і у них була можливість продовжити освіту в спеціальних навчальних закладах і європейських університетах.

Значною, а часом і вирішальною була роль українців у становленні медичної освіти і науки, системи медичної допомоги населенню Російської імперії XVIII – початку XIX ст. Вивчення їхньої діяльності свідчить про високий рівень професійної підготовки, передусім в галузі хірургічної допомоги, яку особливо потребувала імперська армія в умовах постійних війн. Провідні українські медики після отримання звання лікаря продовжували навчання і проходили стажування у багатьох європейських університетах та клініках, в яких одержували науковий ступінь доктора медицини. Вони приділяли серйозну увагу проблемам профілактики і гігієни, були авторами медико-топографічних описів різних регіонів і міст не тільки України, а й інших частин Російської імперії. Цими працями було закладено початок соціально-гігієнічних досліджень у нашій країні. Саме українські лікарі часто були ініціаторами і виконавцями реформ у системі медичної освіти та медичної справи, працювали в центральних і місцевих органах управління охороною здоров'я населення як в столицях Російської імперії, так і в різних її регіонах (Хома Тихорський, Касіян Ягельський, Мартин Тереховський, Петро Погорецький, Никон Карпинський, Павло Шумлянський, Григорій Базилевич, Степан Андрієвський-Прокопович, Яків Саполович та ін.).

Українських лікарів XVIII – початку XIX ст., які працювали в галузі профілактичної медицини, можна вважати предтечами соціальної медицини не тільки в Україні, а й у всій Російській імперії. Серед них слід виділити постаті І. Л. Данилевського, який у 1784 р. захистив дисертацію на науковий ступінь доктора медицини під назвою «Про найкраще медичне управління» і О. Ф. Шафонського, працю якого під назвою «Чернігівського намісництва топографічний опис з коротким географічним та історичним описом Малої Росії» (1784–1787 рр.) справедливо вважають не тільки солідним соціально-гігієнічним дослідженням, а й першою енциклопедією українознавства.

О. В. Корчак-Чепурківський першим почав читати систематичний курс соціальної гігієни не тільки в Україні, а й у Російській імперії, був одним з керівників охорони здоров'я незалежної України, організатором української медичної освіти і науки. Українські вчені зробили великий внесок в опрацювання основного методу соціальної медицини – статистичного.

У монографії О. М. Ціборовського показано, що виникнення і поширення соціально-гігієнічних ідей сприяли залученню прогресивних українських лікарів різних спеціальностей до роботи в організації медичної допомоги, вдосконаленні медичної освіти й управлінні медичною справою, створенні державної системи охорони здоров'я. Першим у світовій історії міністром охорони здоров'я в Австро-Угорщині був видатний український учений-біохімік і громадський діяч з Галичини І. Я. Горбачевський, ініціатором створення міністерства охорони здоров'я в Російській імперії був відомий акушер-гінеколог Г. Є. Рейн, який 17 років працював професором кафедри акушерства і жіночих хвороб Київського університету (1883–1900), а 1907 р. був обраний депутатом Державної Думи другого скликання від Волинської губернії.

Особливо цінною є інформація про формування системи охорони здоров'я в Українській Народній Республіці, Українській Державі за часів гетьмана Павла Скоропадського, в Західно-Українській Народній Республіці, характеристика діяльності провідних учасників цього процесу – міністрів народного здоров'я й опікування та їхніх соратників.

Результатом втілення соціально-медичних ідей в практику було створення системи охорони громадського здоров'я в незалежній Україні. У цю роботу активно

включились українські лікарі-патріоти, які мали досвід як у сфері медицини, так і в громадсько-політичній діяльності. Більшість з них пройшли школу земської медицини, брали участь у першій світовій війні і визвольних змаганнях. І в умовах Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, Української Держави за часів гетьмана Павла Скоропадського та Української Радянської Соціалістичної Республіки попри ідеологічні розходження їхні зусилля були спрямовані на вирішення найактуальніших проблем – боротьбу з епідеміями, опікування постраждалими від війни, голоду і розрухи, охорону материнства і дитинства, забезпечення населення медичною і медикаментозною допомогою. Імена багатьох з них були несправедливо забуті, а деякі безпідставно репресовані, хоча вони зробили вагомий внесок не тільки у становлення системи охорони громадського здоров'я України, а й у розвиток різних галузей медичної науки.

Багато з тих позитивних справ, розпочатих згаданими українськими діячами, було втілено в життя в радянській системі охорони здоров'я, але, на жаль, дискредитовано вульгарним соціологізмом і демагогією, так званім класовим підходом до вирішення проблем охорони здоров'я, принципом «залишкового» фінансування і диктаторськими методами адміністративно-командного управління галуззю.

Під час першої світової війни, революції, інтервенції сусідніх агресивних держав, громадянської війни українські фахівці в галузі соціальної медицини робили спроби реалізувати соціально-медичні ідеї, принципи та методи соціальної медицини, набули величезного досвіду в організації лікувально-профілактичної допомоги військам і мирному населенню в умовах масових уражень, епідемій, голоду, руйнувань тощо. У складний і важкий повоєнний та пореволюційний час вони стали ініціаторами й організаторами нових форм і методів медико-соціальної допомоги – боротьби з наслідками голоду, створення державної санітарної служби та системи охорони материнства і дитинства, організації боротьби із соціальними хворобами, передусім з туберкульозом і венеричними захворюваннями, організації страхової медицини при переході від «бюджетної» системи воєнного комунізму до нової економічної політики. Вони брали активну участь у формуванні оригінальної системи охорони здоров'я, яка ґрунтувалася на принципах єдності наукової і практичної медицини, загальнодоступності, безоплатності, профілактичної спрямованості медичної допомоги як міському, так і сільському населенню.

Великою заслугою автора є те, що у монографії він повертає імена видатних українських лікарів-патріотів історії української медицини і культури.

На основі проведених досліджень О. М. Ціборовський обґрунтовує свій проєкт періодизації історії розвитку соціальної медицини у світі і в Україні. Він справедливо переконує, що вона пов'язана з періодизацією загальної історії та історії медицини. При цьому хронологічні межі історичних періодів у різних країнах різняться залежно від перебігу соціально-економічних, політичних та цивілізаційних процесів. Аналіз зазначених явищ дозволив виділити у світовій та українській історії соціальної медицини шість періодів: стихійної профілактики; емпіричної гігієни та санітарії; становлення медичної освіти і громадської медицини; розвитку наукової гігієни і медико-санітарного законодавства; формування соціальної медицини як науки і розвитку громадської системи охорони здоров'я; розвитку соціальної медицини і формування державної системи охорони здоров'я.

На підставі результатів своїх досліджень О. М. Ціборовський робить не тільки обґрунтовані наукові висновки, які впливають із змісту роботи, а й дає практичні рекомендації щодо використання досвіду наших попередників і результатів цієї праці у сучасній практиці охорони здоров'я і культурно-освітньої роботи.

На мою думку, монографія О. М. Ціборовського є серйозною, фундаментальною науковою працею, яка заслуговує офіційного захисту як докторська дисертація в галузі соціальної медицини та історії медицини і може бути надзвичайно цікавим і цінним посібником для медиків, істориків, культурологів, соціологів, політологів та всіх, хто цікавиться історією української науки і культури.

Л. А. Пиріг (Київ)